

שאומר לו 'טעמא דבני מערבא קאמרינן' גילה לו הטעם, שהלא בני מערבא חילקו בין קרן לרבית, הרי שלדעתם לא כל מה שכתוב בשטר נחשב כמוחזק [ואף על פי שסוברים שעבודא דאורייתא], ולפי זה יש סברא לחלק בין גבו מעות לגבו קרקע; רבה הולך אחר עיקר שעבוד דהיינו קרקע, ורב נחמן הולך אחר מה שנתן לו המלוה דהיינו מעות (עפ"י רשב"א. וע' גם בתו"ח. הסבר נוסף ע' בעליות דרבנו יונה).

(ע"ב) 'דבר זה נפתח בגדולים ונסתיים בקטנים' — רשב"ם פירש שאמר כלפי עצמו, שמפרש דברי ה'גדולים' — רב הונא — שהתחילו לפרש ולא סיימו (וכן פירש הריטב"א).

ויש מפרשים שרבי אלעזר תלה המחלוקת המאוחרת של רב הונא ובני מערבא, במחלוקת קדומה של רבי ורשב"ג לקמן (קלוז). ב'נכסי לך ואחריך' לפלוגני' וירד הראשון ומכר, האם השני מוציא מיד הלוקחות אם לאו; רב הונא סבר כרבי שהשני מוציא מידם, כי האומר אחריך כאומר מעכשיו דמי, הלכך השני מוחזק. ובני מערבא סברו שאינו מוציא, וכן פסק רבה להלכה — כרשב"ג (עפ"י ר"י בן מגאש, וכן הסכים הרי"ד. וכן פרש הרמ"ה וגרס 'דבר זה נפתח בגדולים ונסתם בקטנים' — ויש לפרש שמחלוקת התנאים מפורשת ופתחה ואילו מחלוקת האמוראים סתומה).

לשני הפירושים משמע שרבי אלעזר אינו מבני מערבא אלא בא לפרש דבריהם. וצריך לומר שאעפ"י שהסיקו בסנהדרין (יז): 'שלחו מתם' — רבי אלעזר, במקום שמבואר להפך לא נאמר הכלל.

'מסתברא טעמא דבני מערבא, דאי קדים סבתא וזבנא — זבינה זביני' — אף על פי שאסור לה למכור, ואפילו המשיא לה עצה למכור נקרא רשע ערום (כדלהלן קלוז), הואיל ואם מכרה מכור — הרי זה 'מוחזק'. מכאן תמה מהרי"ל (בשו"ת עו) על דברי האומר שהטעם במכירי כהונה שנחשב 'מוחזק', משום שאסור לבעל הפירות לחזור בו וליתן לאחרים. והרי מכאן מוכח שהאיסור אינו גורם המחשיבו למוחזק. ויש סוברים שמכירי כהונה שאני (כמובא לעיל כג: וע"ע ביישוב קושית מהרי"ל, בשו"ת אבני נזר (ח"מ מט מחודש ז); שבט הלוי ח"ו רלו, ה).

וע"ע בשו"ת דובב מישרים ח"א קיג שהביא כמה דוגמאות לסברא זו, שכיון שבדיעבד חל הדבר, נחשב בר הכי.

דף קכו

'ליתן לו דמי היזק ענביו' — הרשב"ם פירש אם נתקלקל היין, משלמים לו כדמי ענבים (ולזה הסכים הריטב"א. וכ"כ הרי"א ז). ואילו הרמ"ה פירש ללא קלקול, שהרי אילולא דרכום היה הוא נוטל פי שנים בענבים ועושה יין משני חלקיו, ועתה שדרכו ומנעו ממנו מליטול פי שנים ביין, חייבים לשלם לו כשיעור שהזיקוהו בענבים בשל מניעת חלקו משבח היין. (ע"ע במאירי פירוש נוסף).

'קא סבר אין לו לבכור קודם חלוקה' — מרשב"ם (ומתוס' ד"ה והלכתא) משמע שלכך אין יכול למחול על חלקו, שכשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אין יכול למחול עליו. [ומדין סילוק אי אפשר — שאין אדם מסתלק אלא מדבר שיכול לזכות בו עתה, אבל אם אין לבכור קודם חלוקה, הלא אף אם ירצה לזכות עכשו אין יכול, הלכך אין סילוקו סילוק. ר"ן].

(וכן הביא הרמ"א (חז"מ רט, ד) מתשובת הר"ן, שאין מועילה מחילה בדבר שלא בא לעולם).

אבל הרשב"א והריטב"א כתבו שאם ויתר בפירוש על הכל — ויתר, שהרי 'מתנה' קרייה רחמנא ויכול אדם לוותר על מתנה קודם שתבוא לידו. לא נחלקו אלא במה שמוכח מתוך מעשיו הסתומים; שהרי במה שיש לו לאדם הוא מוותר ולא במה שאין לו, הלכך אם נוקטים שיש לבכור חלק בכורה קודם ירושה — גם זה כלול בויתורו, ואם לאו — אינו כלול.

'קא סבר יש לו לבכור קודם חלוקה' — ואם תאמר הלא מתנה קרייה רחמנא ואין אדם מקנה או מוחל מתנה שעדיין לא באה לידו? יש לומר 'מתנה' היא עד שיאמר רוצה אני בה, לפיכך אם גילה בדעתו שרוצה בה — זכה ומכירתו מכירה. וכן אם אמר איני נוטלה — רשאי, כמו מי שזיכוהו במתנה על ידי אחר וכשנדוע לו צווח ואמר איני רוצה, לא זכה בה (עפ"י ר"ן. ויסוד הדברים ברמב"ן. והוסיף הר"ן לפי זה שהמוכה לאחר וקודם שנודע לו שבחו הנכסים, כגון חפירה והוי שיבולי — אותו שבה שייך לנותן, כבנידוננו. וכבר עמדו האחרונים (ע' נתי"מ רע"א סק"א) מדוע לא יזכה בשבח למפרע, שהרי לכאורה כשנתרצה חלה הזכיה משעה ראשונה. ע' בזה בקהלות יעקב למהריט"א (תוספת דרבנן ז, קיט); אבני נזר או"ח שלו, אה"ע קנו, יא קצד, ד; בית ישי עב, א). ויש אומרים שרק לענין השבח דנים כמתנה שאין זוכה בה עד שתבא לידו, אבל עיקר הנכסים יש לו (עפ"י ר"ף רשב"א ועוד. והרמ"ה הקשה, אם קנה קנין גמור בעיקר הממון, הרי כשהשביח שלו השביח. ובקהלות יעקב (ב"ב ט) פירש שיטה זו, שקודם חלוקה זוכה הבכור בקנין הגוף בלבד, אבל בקנין פירות כולם שוים עד שעת חלוקה, וזה נלמד מן הכתוב 'בכל אשר ימצא לו', מכך שמיעט הכתוב מלוה ושבח. [וכן נראה מדברי נתיבות המשפט רע"א סק"א]). והרמ"ה פירש שיש לו לבכור קודם חלוקה זכות בעלמא בנכסים אך לא קנין גמור [שכן מיעטה התורה מבכל אשר ימצא לו], הלכך יכול למכור או למחול אותה זכות, אבל שבה אין לו עד שעת חלוקה. [ואף הלוקח אין לו אלא אותה זכות שהיתה למוכר ולא קנין גמור, ואם השביח קודם חלוקה — אין לו ללוקח באותו שבה].

וע"ע בהרחבת שיטות הראשונים, בקהלות יעקב — ב"ב ט.

(ע"ב) 'האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים... לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה' — אף על פי שאין כאן תנאי כלל אלא אמירה בעלמא — מכאן הוכיח הקצות-החשן (רט סק"א) שכל האומר נגד דין תורה אפילו לא היה זה תנאי בשעת מעשה, הרי זה בכלל 'מתנה על מה שכתוב בתורה'. (ולשון 'תנאי' מצינו לאו דוקא כלפי דין תנאי, כגון 'מפני שהוא תנאי ב"ד' — כלומר אמירה ותקנה קבועה שתקנו).

ואולם בתוס' בכתובות (נו. ד"ה טעמו) משמע שזהו דין הנלמד מתנאי בני גד ובני ראובן כשאר משפטי התנאים.

ונראה לפרש, הרי ישנם לשונות המועילים בתנאי, כגון 'על מנת שתמחול' 'ע"מ שלא תשמיטני בשביעית', ואם כן מדוע בכל מתנה על מה שכתוב בתורה לא נתרץ דיבורו על האופן המועיל — על כרחך לומר שברדין זה נכלל שכל האומר לשון המשתמעת נגד דין התורה דבריו בטלים ואין מתרצים דיבורו. כך קים להו לחז"ל מגמרא או מסברא. ומעתה יתפרשו דברי המשנה, הרי אילו היה מנחיל לשאר בניו — דבריו קיימים לרבי יוחנן בן ברוקא, ומדוע לא נתרץ דיבורו בלשון המועיל — אלא הואיל ואמר בלשון המשתמע שאומר נגד דין תורה, אין מתרצים דבריו (עפ"י בית ישי סג הערה א — עפ"י תורא"ש כאן).

ע"ע: מגיד משנה אישות יב, ט; מחנה אפרים זכיה ומתנה י-יא.

עוד בדין 'מתנה על מה שכתוב בתורה' — ע' במובא בקדושין יט:

'התם ידעה וקא מחלה הכא לא קא מחילי' — הרשב"ם פירש ששתיקת הבן אינה כמחילה, שאינו רוצה להכעיס את אביו לכך שותק. ומשמע מדבריו שאם מחל בפירוש — הרי זו מחילה. ושאר ראשונים חולקים וסוברים שאין אדם יכול למחול בחיי אביו על ירושתו העתידה, שהרי אינו שלו עדיין וכשמת הוא יורשו מאליו. ופירש הרשב"א שלרבותא אמרו בגמרא שאפילו אם מחילתו מחילה הרי כאן לא מחל. וכל שכן שאפילו מחל לא עשה כלום. והרמ"ה פירש דברי הגמרא כך: גבי שאר וכסות, הלא בזמן הקדושין הוא משתעבד לה, ובאותה שעה הוא מתנה והיא מוחלת, לכך תנאו קיים. אבל כאן הלא ממתי ראוי הבן לירושה, משעה שנולד, ובאותה שעה לא מחל, והרי לא על דעת תנאי זה הוא נולד (וע"ע ריטב"א וש"ר ובחדושי רעק"א באריכות).

ואף בדעת הרשב"ם פירש האור-זרוע שכוונתו כנראה לבכור בחלק בכורתו בלבד, שהואיל וקראתו תורה 'מתנה' — יכול למחול [בין אם נפרש כדעת קצוה"ח (רע"ה סק"ג) שיכול הבכור להסתלק מבכורתו בחיי אביו, ובין אם נפרש כהנתיבות (שם סק"ט) שאין יכול אלא למחול לאביו שיוכל להעביר בכורתו ממנו]. אבל שאר יורשים אי אפשר להם להסתלק מדין ירושה.

'שכחת ברי דבוכרא הוא ומסי רוקיה' — פירש המאירי שיש כאן דבר חידוש; 'אפילו לא הוחזק לנו אלא מצד דברים המוניים ובלתי אמתיים, כגון שהיו תובעין את רוקו לרפואות רגילות אצל ההמון בזמנים הקדומים היו צריכין בהם לרוקו של בכור לאביו — סומכין על אותה חזקה בלא עדות אחרת, וכן לכל כיוצא בזה...!'

דף קכז

'המפלת טומטום ואנדרוגינוס' — היה יכול לומר 'היולדת טומטום...'. אלא נקט 'מפלת' משום רישא דמתניתין 'המפלת מין בהמה חיה ועוף... המפלת שפיר כו'. והרמב"ם ז"ל בהלכותיו (איסורי ביאה י) נקט 'ילדה' (תורת חיים).

'תנא ספוקי מספקא ליה ולחומרא' — ואם תאמר אם כן מדוע תשב לזכר ולנקבה, הלא יש כאן שני ספקות, ספק לידה ספק אינה לידה, ואם תמצי לומר לידה, ספק זכר ספק נקבה. וקיימא לן (בזבחים עד) כל ספק ספקא לקולא חוץ מעבודה זרה? ויש לומר שזו אינה קושיא, כי בגלל ספק אחד נעשית טמאה, והספק השני הריהו עומד בפני עצמו, שכיון שהיא טמאה ואין אנו יודעים אם זכר אם נקבה — חוששת לשניהם, שעתה לגבי זה ספק אחד הוא (ריטב"א).

והתוס' בנדה (כט.) כתבו טעם אחר; אין להקל כאן בספק ספקא, כי אז יצאו תרי קולי דסתרי אהדדי. ע"ש. וע"ע בענין זה בתוס' ב"ק יא. ובמובא ביוסף דעת שם.

'הדר אוקי רבא אמורא עליה ודרש דברים שאמרתי לכם טעות הן בידי...'. — ע' במובא ביוסף דעת קדושין לב: על תופעת החזרות בדברי רבא.

בע"ח גובה מהם כל שפטרו הלווה משבועה. ויש חולקים (עתוס' ורא"ש כאן; מחנה אפרים גביית חוב ט).
יש סוברים שאין בע"ח וכתובה גובים מן הראוי (ע' בראשונים באריכות).

דין ירושת הבעל את אשתו בראוי בשבח ובמלוה — נתבאר לעיל דף קיג.

דף קכו

ר. האם הבכור נוטל חלק בכורה בדברים ובאופנים דלהלן?

- א. מלוה שהבכור היה חייב לאביו.
  - ב. בכור שמיחה באחיו שלא ישיבחו חלקו, והשביחו.
  - ג. בכור שנטל חלק כפשוט באחת מן השדות; בכור שמחל על חלקו.
  - ד. בכור שמכר את הנכסים קודם חלוקה. וכיצד הדין בפשוט שמכר או מחל על חלקו?
- א. מלוה שעם הבכור, שנתחייב לאביו — חולק עם אחיו בחלק בכורה.

א. רשב"ם פירש משום ממון המוטל בספק, שאין ידוע אם נחשב מוחזק לאביו, שהרי הבכור רוצה לשעבד נכסיו לאביו לגמרי, אם לאו. (וכן דעת הרמ"ה [וע"ש בבאור הספק], שבכגון זה שהצדדים טוענים שמה ושניהם באים מכה המוריש והמוריש אינו מוחזק — מודים חכמים לסומכוס שיחלוקו). והתוס' פירשו שתקנת חכמים היא).

ב. יש מפרשים שהבכור נוטל במלוה פי שנים [ומפרשים 'פלגי' — כלומר חולקים בה עמו האחים, ונוטל בה חלק בכורתו] (פירוש זה מובא ברי"ף. אבל רוב ככל הראשונים פירשו שחולקים, כפירוש השני שברי"ף. וכן פסק הרמב"ם).

ג. יש להסתפק כיצד הדין בדבר שיש בו מחלוקת הפוסקים אם הוא נחשב 'ראוי' או 'מוחזק', האם חולק הבכור עם הפשוט או שמא דינו כספק בכור, שאינו מוציא מיד שאר היורשים (שער משפט רעה, א. לכאורה ספקו אינו שייך אלא לפירוש התוס' שכאן היא תקנת חכמים מיוחדת, אבל לרשב"ם יחלוקו כספקא דידן. וע' שבט הלוי ח"ד רטו).

ב. אמר רב הונא אמר רב אסי: בכור שמיחה — מיחה. (רשב"ם: שאם אמר לאחיו אל תשביחו חלקי אלא נחלוק מיד, והשביחו שלא מדעתו או בעל כרחו — נוטל פי שנים מהשבח. ונותן להם הוצאתם אם היא פחותה מהשבח. עריטב"א ומאירי).

והסיקו (עפ"י דברי מר עוקבא בר חמא), דוקא בכגון ענבים ובצרום זיתים ומסקום, אבל ענבים ודרכום — לא, שקנאום בשינוי (רשב"ם) והשבח שלהם. אבל חייבים ליתן לו דמי היזק ענביו אם נתקלקל היין וכד' (כפירוש רשב"ם) שהרי מיחה בהם, וכדין כל הגזלנים המשלמים כשעת הגזילה.

א. מפשט דברי הרשב"ם מבואר שמשלמים דמי ענבים בצורים. ומשמע אעפ"י שבצרו בניגוד לרצונו [הואיל וגזילתם מתחלת בשעת הדריכה, אבל שבה הבצירה בשלו נעשה]. וכן כתב הר"ן (והובא ביה יוסף — רעה). ואולם הדרישה פירש דברי רשב"ם שמשלמים כענבים מחוברים [ונראה שפירושו דחוק לפי גרסתנו. ואולם בדפוס פירושו ליתא ברשב"ם מלים 'בענבים בצורים'], וכפי שנראה מפשט דברי הטור. (אבל מהב"י שהביא דברי הר"ן על הטור בסתמא, משמע שפירש דברי הטור בענין אחר, ואינו

חולק על הר"ן. וכן פסק בנתיבות המשפט סק"ג. ובעדעת הדרישה י"ל שאעפ"י שכל גולן בכה"ג משלם כמחיר היוקר, כמו שאמרו בגזול חבית ושברה, כאן שונה שבאמת אין כאן גזילה מהבכור אלא אם אנו דנים כאילו חלקו הנכסים, הלכך טוענים האחים לבכור, אם רצונך לדון כאילו כבר חילקת ולכך לחייב אותנו על הקלקול, הרי משעה ראשונה חילקת, ולא כל כמינך לומר כאילו חילקנו בין שעת היוקר לשעת הקלקול.

ב. הרמ"ה פירש שלדברי רב יוסף משלמים כשדרכום כשיעור שהזיקוהו בשבח הענבים, שהרי אילו לא דריכתם היה הוא עושה יין משני חלקיו, ועתה שמנעו ממנו ליטול פי שנים ביין, נמצא שהזיקוהו בענבים כשיעור שבח זה וחייבים לשלם לו על כך. וכך פסק הרמ"ה להלכה.

ג. הטור (רעה) כתב שאפילו ללא שינוי, כגון בבצירה בלבד, אם נתקלקלו הענבים אין הבכור נושא בהפסד. כן כתב הסמ"ע (סקט"ז). ובנתיבות המשפט (סק"ג) כתב שנראה שזה דוקא אם נתקלקלו על ידי מעשיהם, כגון שבצרו קודם הזמן.

ד. משמע מפשט דברי הרשב"ם שלפי הדעה שבסמוך שאין לבכור פי שנים קודם חלוקה, לא זכה הבכור במחאתו עד שלא חלקו.

ה. לפי פירוש רבנו חננאל, אין מקור בסוגיתנו לעיקר דין זה, שאין מדובר בסוגיא על בכור שמיחה באחים שלא להשביח אלא על בכור שמיחה ואמר איני מוותר על חלקי, ששוב אינו צריך למחות עוד פעם אחרת. ואולם הפוסקים נקטו את שני הפירושים להלכה.

ג. בכור שנטל כחלק פשוט — ויתר (רב אסי). ונחלקו אמוראים בדעת רבא האם ויתר באותה שדה בלבד (רב פפא) לפי שאין לו לבכור קודם חלוקה ואינו יכול למחול או ליתן דבר שלא בא לידו כלומר קודם שעת חלוקה (כפירוש רשב"ם). או ויתר בכל הנכסים (רב פפי) כי יש לו לבכור קודם חלוקה, ליתן ולמחול, ואנן סהדי כיון שמחל בוז מחל בכולן.

וכן הסיקו להלכה שיש לו לבכור קודם חלוקה. וסיפרו על מר זוטרא מרישבא שחלק עם אחיו בשוה בסל פלפלין והורה לו רב אשי, הואיל וויתרתה במקצת ויתרתה בכל הנכסים כולם.

א. לפירוש הרשב"א [דלא כרשב"ם ותוס' ור"ן. וע' גם בהג"א מהירושלמי], בכור שויתר בפירוש על כל נכסיו — לדברי הכל ויתורו ויתור. לא נחלקו אלא במה שמוכח מתוך מעשיו הסתומים; מר סבר ויתר בכל הנכסים כי במה שיש לו אדם מוותר והרי יש לבכור קודם חלוקה. ומר סבר אין לו קודם חלוקה ואינו כלול בויתורו.

ב. אם לא נטל כפשוט — לא ויתר. ואפילו אם האחים בצרו הענבים או מסקו הזיתים [ובלבד שלא דרכום], לא הפסיד הבכור חלקו אפילו לא מיחה בפירוש. כן נקט הרשב"ם. ושמא לפי פירוש רבנו חננאל יש מקום לומר שאם לא מיחה בפירוש — ויתר באופן זה. וצ"ע. ומכל מקום אפילו מיחה, אם דרכו — לא הועילה לו מחאתו הראשונה.

ג. אם נטל באחד מן הנכסים כפשוט, ומיחה ואמר שלא מחל על בכורתו — מחאתו מחאה. ואולם אם דרכום וחלק עמהם ביין בשוה ולא מיחה — ויתר על כל הנכסים, אין זה אלא כמי שמיחה בענבים וחלק עמהם בשוה בויתר (עפ"י רמב"ם ג, ו, וכפר"ח ור"י בן מגאש. וע"ע בפסקי ריא"ז).

יש להסתפק בבכור שנטל פי שנים במקצת נכסים ואחר כך חלק בנכס אחר בשוה, האם גם בזה אומרים שמחל על חלקו בשאר נכסים, או שמא תחילתו מוכיח שאינו מוחל להיות כפשוט לכל דבר, ורק מה שמחל מחל. וכן מסתבר.

ד. בכור שמסלק עצמו מירושת אביו בחיי האב; מחלק פשיטות אין סילוקו כלום, כשם ששאר יורשים אינם יכולים לסלק עצמם מירושה [אם משום שאין מועיל סילוק מראש אלא בדברים שאדם זוכה בהם מתקנת חכמים ולא בזכויות דאורייתא (עפ"י תוס'). או כיון שראוי לירש בכל שעה הרי זה כאילו בא לידו ואי אפשר לו לאדם להסתלק מדבר שכבר בא לידו ללא הקנאה (ר"ן פרק הכותב. וכ"מ ביד רמ"ה כאן. וע"ע באריכות משנה למלך אישות כג, א)]. אבל מחלק בכורה צדד הקצוה"ח (רע"ה סק"ג) שיכול להסתלק כשם שיכול להסתלק לאחר מות האב [אעפ"י שהוא מדאורייתא וגם כאילו בא לידו] ד'מתנה' קרייה רחמנא. ובנתיבות המשפט (סק"ט) חולק וסובר שאין מועיל סילוק הבכור מחיים [ורק לאחר מיתה שהתורה חייבה את הבנים ליתן לבכור את בכורתו, יכול למחול על חיובם זה], אלא שיכול ליתן רשות לאביו להעביר בכורתו ממנו.

ד. בכור שמכר נכסי הירושה קודם חלוקה, זה היה מעשה והורה רבא: לא עשה ולא כלום. ונחלקו אמוראים האם רק במחצה לא עשה כלום, אבל בחלקו — מכור, שיש לו לבכור קודם חלוקה, או לא עשה כלום לגמרי, שאין לו לבכור קודם חלוקה. והסיקו: יש לבכור קודם חלוקה, כנ"ל.

א. רשב"ם מפרש שבחלק פשיטות של הבכור לדברי הכל לא עשה כלום, מפני שלא הוברר חלקו אין יכול למכרו. [וכן הדין בשאר אחים שמכרו חלקם קודם חלוקה. ופירש מהר"ח אור-זרוע הטעם, כי קודם החלוקה, הנכסים ברשות תפוסת הבית ואינם ברשות הפרטית של אחד מהם. ע' קובץ שעורים; בית ישי סב]. והתוס' חולקים וסוברים שבחלק פשיטות ודאי חל המכר [כדין שותף המוכר את חלקו בנכס משותף. רשב"א בחדושי ובתשובה ח"ג קצה. וע' בשעורי ר' שמואל — קדושי נג. אות תסג]. לא נחלקו אלא בחלק בכורה. וכן דעת הראב"ד הרמ"ה הרי"ד הרשב"א הרי"ן והמאירי.

ב. יש אומרים עפ"י הסוגיא דלהלן: אפילו לדברי רב פפא שאין לבכור קודם חלוקה למכור וליתן חלקו לאחרים, יכול הוא להרשות אחרים לגבות חלקו [שלהלכה (ע' ב"ק ע) המרשה הרי הוא כעושה שליח. והוא הדין למלוה על פה שאי אפשר למכרה — אפשר להרשות אחרים לגבותה] (עפ"י תוס' ורמב"ן להלן קכו. תוס' עז: ד"ה רב פפא. וכן צדד הרי"ד בתירוץ אחד. וכן הביא הריטב"א שם בשם הרא"ה; מהרי"ח, בהג"א להלן קמח). ויש חולקים וסוברים שכל שאין יכול ליתן אינו יכול לכתוב עליו הרשאה [וכן במלוה על פה]. (עפ"י רמב"ם שלוחין ג, ו; רשב"א בתשובה ח"ב רכז [ועע"ש שכד] ובחדושי להלן קכו. וכן יש לשמוע לכאן מדברי רשב"ם שם. ולפי"ז צ"ל שלשיתו דלעיל שאף חלק פשוט א"א למכור, אין מועילה הרשאה ליורש. ע' מל"מ נחלות ב, ו]. ולפי דעה זו צריך לומר שרב פפא חזר בו וסבר יש לו לבכור קודם חלוקה, כששמע שאמר רבא כותבים הרשאה זל"ז. ערשב"א ר"ן ורי"ד. וע"ע שער משפט רעז סק"ב).

חלק שאר האחים — הכל מודים שאינו מכור, ואין במעשיו של זה כלום.

ר"א. מה הדין במקרים דלהלן?

א. האומר איש פלוני בני בכור — לא יטול פי שנים; איש פלוני בני — לא יירש עם אחיו.

ב. המחלק נכסיו לבניו על פיו, ריבה לאחד ומיעט לאחד, או שהשוה להם את הבכור.

ג. האומר 'איש פלוני בני בכורי הוא'; '...בכור הוא'.

ד. מי שהעדים מחזיקים אותו בככור על סמך שאביו היה קורא לו 'בכור סכל'; או על סמך שהיה אביו אומר לאחרים 'פלוני בני בכור הוא ורוקו מועיל לריפוי העין'.

א-ב. האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים, איש פלוני בני לא יטול עם אחיו — לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה. ואפילו רבי יהודה לא אמר בדבר שבממון תנאו קיים אלא כשהצד שכנגדו מוחל, אבל כאן אינו מוחל.

אף על פי ששמע הבן דברי האב ושתק — אין זו מחילה, שאינו רוצה להכעיס את אביו. כן כתב הרשב"ם. ומשמע מדבריו שאם מחל בפירוש — מועילה מחילתו. אבל שאר ראשונים חולקים וסוברים שאין מועילה מחילה במה שאינו שלו עדיין ועתיד לבוא לו ממילא. והאור-זרוע פירש דברי הרשב"ם לענין בכור בחלק בכורה בלבד.

אין אדם יכול לסלק בנו מירושה אלא על ידי שיחלק כל נכסיו בלשון מתנה לשאר בניו, או לפי רבי יוחנן בן ברוקא אם יאמר: פלוני ופלוני בני יירשו כל נכסי. וכן הדין בריבה לאחד ומיעט לאחד, או שהשוה להם את הבכור; אם הזכיר לשון מתנה — דבריו קיימים, בין שהזכיר מתנה בתחילת דבריו או באמצע או בסוף. (ואפילו לא עשה קנין — דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים מדרבנן, ואעפ"י שייפקע בכך דין התורה של הבכור. רמ"ה). וכפי שיפורט להלן קצת.

א. בספר החינוך (ת) כתב 'לפי הדומה', שאעפ"י שהאומר פלוני קרובי לא יירש לא אמר כלום, הרי הוא עובר על מצות נחלות שבתורה. והביא שמדברי הרמב"ם נראה שאין עוברים על מצוה זו אלא אם בית דין דנו כדבריו וביטלו דין ירושה של תורה. (וכן משמע מדברי רס"ג, בה"ג ושאר גאונים. ע' בבאר הגרי"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג ח"ג דף קנז).

ב. יש אומרים שאם התנה האב את ביטול הירושה מבנו בתנאי מסוים, כגון אם יעשה פלוני בני כך וכך לא ינחל — אין זו עקירה ותנאו קיים (ע' במאירי. וע"ע בשו"ת מהרי"ל עה ד"ה ואם יאמר בעל הדין).

ג. גם לדברי רבי יוחנן בן ברוקא שיכול האב להנחיל למי שירצה מבניו בתורת ירושה, אם יש שם בכור — אין יכול להעביר ממנו חלקו, ועל זה נאמר לא יוכל לבכר. (ע' להלן קל. וברשב"ם. וכן מבואר ברי"ף וברמב"ם, ברמ"ה ברשב"א ובריטב"א ובמאירי, עליות דר"י ור"ן — קצת. ר"י מגאש קל. וע"ע בפירוש התורה לרמב"ן ר"פ תצא). ואפילו אינו עוקר בפירוש חלק הבכור אלא אומר פלוני בני יירש נכסי ועי"כ מתעקרת נחלת הבכור — לא אמר כלום (מגיד משנה — זכיה ומתנה יב,א ושאר פוסקים. ויש מי שפקפק בדבר בדעת הרמב"ם. ע' בספר אמת ליעקב קל.). יש מי שכתב, דוקא כשהשוה את הבכור לפשוט, אבל אם רק מיעט חלקו — מועיל (יד רמה). ומדברי הרשב"ם (קלת. ד"ה רצה בכורתו) והר"ן (קל.) אין במשמע כן. וכן דעת ר"י בן מגאש (קל.).

ובריטב"א משמע שאם נתן חלק פשוט של הבכור לאחיו — הפסיד הבכור חלק פשוטו. וכן כתב הב"ח (רפא). ואפשר שאם משוה את הבכור לאחיו בסתם, כאילו פירש שנטל ממנו חלק בכורה (ע' חדושים ובאורים יח,ד).

ישנה דעה אחת הסוברת שלריב"ב מועילה עקירת חלק בכורה מהבכור, ורק לכתחילה אסרה תורה לבכר את הבן האחר, אבל בדיעבד מה שעשה עשוי (ע' במאירי. וע"ע בירושלמי ה"ד ובמה שכתב באגרות משה אה"ע ח"ד פו,ג).

ולרוב-ככל הדעות הסוברות שאין מועילה עקירת חלק הבכור, נחלקו הראשונים האם גם דבריו שציוה לפשוטים בטלו (ר"י בן מגאש קל. רמב"ם נחלות ו,ה [כמוש"כ ר"ן ומ"מ]; רמ"ה), או רק מה שנוגע להשוואת הבכור עם אחיו, אבל שאר דבריו קיימים (כן הביא הרשב"א קצת. בשם רבותיו וכן נקט לעיקר. וכן דעת רבנו יונה ר"ן וריטב"א שם, וע"ש אודות צורת החלוקה).

ד. כתב הרמב"ן בפירושו התורה, שאם אין הבכור קיים, אם העביר האב חלק בכורה מבני הבכור — הועילו מעשיו [ולא עבר בלאו ד'לא יוכל לבכר']. ובקצות החשן (רפא סק"ד) השיג על דברי מהרי"ט מכתב דברי הרמב"ן הללו, אבל במנחת-חינוך (ת, ט) כתב שאין זו השגה, כי משאר הפוסקים, ראשונים ואחרונים, שלא הביאו הלכה זו נראה שאין דעתם כן.
ה. יש אומרים: אפילו כשאין בכור, אם תלה בדבריו זכיית אח אחד בחסרונו של אחר, כגון שאמר פלוני בני לא יירש אלא בני פלוני יירש את חלקו, וכיוצא בזה — אין בדבריו כלום אפילו לריב"ב (ערמ"ה וריטב"א ומאירי פרטי דינים).

ג. אמר רב יוסף: 'איש פלוני בני בכורי הוא' — נוטל פי שנים. 'בכור הוא' — אינו נוטל פי שנים, שמא בכור לאמו אמר. (ואפילו אם תפס הבכור — מוציאם ממנו, שאין אני קורא בו יכיר לאחרים, כיון שעדיין אנו מסופקים בדבר. רשב"ם [וכ"ה בפסקי ריא"ז]. האור-זרוע נקט בדעתו שאין מועילה תפיסה לאחר לידת הספק (אם לא בטענת בריא — ע' הג"א. וע"ע פירוש השיטות בב"מ ו). ורבנו יונה כתב שספק בכור לעולם אינו זוכה כלל לפי שבא לחדש דבר ולהוציא מן החזקה הפשוטה [כ"נ בפירושו דבריו]. ועוד היה אפשר לפרש דברי הרשב"ם שיש כאן דין מיוחד שצריך הכרה ודאית בבכור, שכל שלא הכירו האב בודאות — אינו בכלל 'יכיר' כלל. וע' בבכורות מו: לענין יציאת פדחת שנידונת כלידה בשאר הלכות אבל לא לענין בכורה, כיון שאין 'יכיר' אלא ביציאת החוטם).

ד. עדים המחזיקים אדם בבכורה על סמך דברי אביו שהיה קורא לו 'בכור סכל' — אינה עדות, כי שמא בכור לאמו הוא.

א. הוא הדין כשהיה קוראו 'בכור' סתם, יש לנו לחוש שמא בכור לאמו הוא. אלא מעשה שהיה כך היה (רמ"ה).

ב. הוברר שאינו בכור לאמו — הרי זה מוחזק כבכור לאביו (רמ"ה). ואין לנו לחוש שמא היה לו בן אחר מעבירה וזה אינו ראשית אוננו, אלא כל שמוחזק לנו שזה נולד לו לראשונה — בכור הוא. ואפילו היה זה פקח ואביו קורוהו 'בכור שוטה' — אין אנו תולים שהוא בכור לאם, שכך דרכו של אב להתגעגע בבנים (מאירי. וע' בלשון הרי"א"ז (ג, יז). וע"ע אמת ליעקב — כאן ובפרשת מקץ מב, לח).

אבל אם היה אביו אומר לאחרים 'לכו לפלוני בני שבכור הוא ורוקו מרפא' — עדות טובה היא, שכן מקובל וידוע להם שבכור לאב רוקו מועיל ולא בכור לאם.

א. יש לשמוע מכאן שבחזקה כגון זו שהאב קורא לבנו 'בכורי' דרך שיחה בעלמא — מוציאם ממון (עפ"י רשב"א רמ"ה וריטב"א; שו"ת מהרי"ק קמה; רמ"א רעו, יג; תשב"ץ ח"א נח. ולפמש"כ חזו"א (לקוטים כא לדרך קצו) נראה דהיינו דוקא בסתם, אבל אם קים לן שלא נתכוין להעיד וכיו"ב אלא קראו לצרכו, אין כאן עדות).

ומועילה חזקה גם ללא אמירת האב שהוא בנו, כגון שהיה אביו מוחזק לנו שלא נולד לו בן ולא בת קודם לזה (רמ"ה; מאירי; רשב"ם קכת: ד"ה נאמן. וע"ע שו"ת הרדב"ז ח"ד א'קצ).

ב. לדברי הרשב"ם (וכ"ה ברמ"ה. וכן חזר והסכים הרי"ד) צריך שני עדים להעיד על אדם שהוא מוחזק כבכור, אבל עד אחד אינו נאמן, שאין מוציאם ממון אלא על פי שנים. ויש מי שכתב שבעדות בכור עד מפי עד כשר (כן הביא הרי"ד מרבנו הננאל, וכתב שאין נראה לו).